

Ястремська Н. В.

РОЗВИТОК УЯВИ В УЧНІВ ПЕРШИХ І ДРУГИХ КЛАСІВ

Стаття присвячена теоретичному та емпіричному дослідженню розвитку уяви учнів I-II класів загальноосвітньої школи. Доведено залежність розвитку уяви учнів I-II класів від їхнього життєвого досвіду, від розвитку інших психічних функцій, а також, від методів навчання і виховання. У статті показано приклади з дослідження про перевагу уяви над іншими когнітивними процесами. Зроблено психологічний аналіз результатів проведеного дослідження уяви та виявлено особливості її розвитку в учнів I-II класів. У процесі дослідження уяви учнів автором було виділено три рівні її розвитку. Автором було виявлено рівень та чинники розвитку уяви в учнів молодших класів.

Ключові слова: уява, репродуктивна та творча уява, імажинативні дії.

Однією з найважливіших задач школи на сучасному етапі являється забезпечення гармонійного розвитку дитини, що в свою чергу обов'язково передбачає формування та розвиток різних видів уяви в учнів. Способи та засоби формування і розвитку уяви розроблені недостатньо – відомі нам дидактичні ігри та вправи не являють собою цілісну систему, яка б мала на меті формування та розвиток усіх імажитивних умінь та навичок одночасно і протягом усього терміну навчання у початковій школі.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що різні аспекти розв'язування проблем формування та розвитку уяви учнів представлені у працях ряду вчених. Зокрема, найбільш точно визначення поняття “уява”, а також класифікацію видів та прийомів уяви, на нашу думку, запропонувала Д. Дубравська. Проблемою обґрунтування фізіологічного механізму уяви займалися В. Богословський, Є. Канацевич та ін. Актуальні питання організації пошуку, підтримки та розвитку творчих здібностей учнів, умови формування творчої компетентності у школярів розглядає Т. Волобуєва. Також проблемами формування і розвитку уяви молодших школярів займалися такі вчені як Л. Виготський, Л. Мухіна, Р. Немов, В. Петровський, О. Скрипченко, К. Ушинський та ін.

Уява – це відтворення у психіці людини предметів та явищ, які вона сприймала раніше, а також створення нових образів предметів та явищ, котрих раніше вона ніколи не сприймала.

Уява впливає на формування багатьох якостей особистості. Вона дає нам можливість сприйняти та зрозуміти певні зміни в оточуючому нас житті, передбачити ці зміни, і відповідно до них змінити нашу поведінку. Уява сприяє формуванню одухотвореності, можливості сприймати і цінити прекрасне, сприяє розвитку емоційної сфери особистості, дає можливість відчувати стан іншої людини, поспівчувати їй тощо. Уява надає нам

можливість мріяти, в думках задовольняти свої бажання, котрі неможливо виконати в житті, і отримувати задоволення від цих думок.

Уява допомагає дітям пізнавати навколишній світ, отримувати нові знання. Адже дітям якимось чином необхідно зрозуміти якесь певне явище, якого вони ніколи не бачили. Уява – це необхідний людині пізнавальний процес, не маючи якого вона зіткнулася б з труднощами. Тому необхідно розширювати горизонти уявлень у людей, вміння дивитися на речі та явища з різних сторін, бачити незвичайне в звичайному, працювати над самостійністю мислення, здатністю пропонувати щось нове, фантазувати, зв'язувати на перший погляд зовсім різні речі, тобто виховувати творчий підхід до життя.

Акцентуючи увагу саме на дітях молодшого шкільного віку, можна зазначити їхню підвищену пізнавальну активність, емоційно-психологічну чутливість, майже повну відсутність у них жорстких стереотипів, що дає можливість вийти за межі умовних кордонів та правил. Неупередженість фантазії сприяє самовираженню дитини в найрізноманітніших видах діяльності. Не дивлячись на багатолітню дослідницьку історію, багато істотних розділів проблеми уяви все ще розроблені недостатньо. Особливо суперечливо вирішується питання про ті компоненти (перцептивно-образні, абстрактно-вербальні, емоційно-чуттєві), які можуть включатися в процес імажинативних перекомбінувань. Недостатньо вивчені особливості уяви у різних вікових групах.

При дослідженні проблеми уяви ми опиралися на розроблену Л. С. Виготським концепцію розвитку найвищих психічних функцій, до яких відноситься і уява. Згідно цієї теорії розвиток будь-якої найвищої психічної функції носить опосередкований характер. Суть такого розвитку полягає в оволодінні суб'єктом суспільно виробленими і зафіксованими в людській культурі засобами, які перебувають і структурують не навколишню дійсність, а самі психічні функції. Опосередкованість, поряд з усвідомленістю і довільністю, є важливою характеристикою будь-якої найвищої психічної функції. В рамках цього підходу уява розглядається передусім як процес реалізації особливих особистісних потреб і в якості основного механізму виступає вже не встановлення відношень між уявленнями про реальність, а різного роду внутрішні конфлікти.

Відносно розуміння сутності уяви ми віддаємо перевагу поглядам Л. С. Виготського, який розглядає уяву як діяльність, що охоплює перекомбінуванням весь досвід суб'єкта, тобто його перцептивні і абстрактні знання, а також емоційно-чуттєві враження. Ці положення є методологічною основою дослідження.

Актуальність проблеми полягає в тому, що у молодших школярів ще недостатньо розвинута уява, тому що вона розвивається поступово, з накопиченням психічного досвіду. В той час як уява є основою творчої

діяльності і передумовою успішності навчання. Тому наше дослідження має мету виявити рівень та можливі чинники розвитку уяви в учнів молодших класів.

Уява, або фантазія, є одним з пізнавальних процесів, притаманних лише людині, необхідним елементом творчої діяльності, будь-якого трудового процесу.

Уява входить до складу пізнавальної діяльності як один з операційних та синтетичних компонентів. Психологічними дослідженнями доведено, що найбільш інтенсивний її розвиток припадає на дошкільний та молодший шкільний вік. Особливо важливою стає проблема розвитку фантазії на сучасному етапі, коли однією з основних задач навчання і виховання є формування творчої особистості [2; 3; 6; 8; 9].

Корифей психології Л. С. Виготський, досліджуючи творчу діяльність дітей, довів значення уяви учнів для формування творчої особистості спрямованої в майбутнє. Він вивів закон, згідно якому творчість уяви знаходиться в прямій залежності від багатства та різноманітності минулого досвіду людини. Виходячи з цього закону, всякий витвір уяви будується з елементів оточуючого середовища під впливом навчання і виховання [2].

За даними психологічних досліджень, незначний досвід і знання учнів перших і других класів обмежують їх уяву, можливості фантазії учнів третього класу відповідно зростають. З віком збільшується кількість образів уяви, відбуваються їх якісні та кількісні зміни в напрямку від загальних структур [1].

Українські психологи довели, що з віком зростає швидкість утворення образів фантазії. Так, якщо активізувати уяву дітей, пропонуючи їм сприймати чорнильні плями, то виявляється, що у першокласників середня швидкість утворення образів фантазії коливається в межах від 30 до 35 секунд, в учнів других класів – від 16 до 27 секунд, у третьокласників – від 11 до 20 секунд. Чим менші за віком діти початкових класів, тим більше у них виникає образів, що складаються з одного предмета і менше образів, що складаються з групи предметів [4; 5.; 7; 9].

Зміни у віці учнів початкових класів суттєво впливають на розвиток їх фантазії, на збільшення кількості бажань, пов'язаних з образами уяви. Водночас у дітей виникає менше бажань, які потенційно можуть бути здійснені на певному етапі їхнього життя.

В молодшому шкільному віці відбувається перехід переважно репродуктивних, тобто відтворюючих форм уяви, до більш складної творчої переробки уявлень, від простого довільного їх комбінування до логічно обгрунтованої побудови нових образів. Зростає вимогливість дитини до витворів її уяви. Якщо дошкільник задовольняється для зображення літака двома перехрещеними лініями, то першокласник домагається, щоб зображений ним літак був “таким, як справжній” [5].

Формування образу творчої уяви, як зазначає Є. І. Ігнат'єв, складний і мінливий процес, в якому тісно зв'язані образи та поняття. В творчій діяльності дитини, зокрема, в малюванні, шліфуються та кристалізуються образи художньої творчості. З віком дітей їх малюнки стають повнішими, збільшується кількість зображених деталей [3].

Успіхи в засвоєнні молодшими школярами усного й писемного мовлення збагачують зміст образів, змінюють способи їх утворення. Велику роль у розвитку уяви відіграє читання художньої літератури. Художній опис дає дітям можливість уявити собі картину, змальовану автором, перенестись у зображувану ним обстановку, "бачити" і "чути" героїв твору, переживати найрізноманітніші їх почуття.

За даними нашого дослідження, в учнів перших і других класів вже досить добре розвинена фантазія, часто навіть краще, ніж мислення: 40% учнів мають більш високий розвиток уяви, ніж мислення, як показали результати дослідження двох названих психічних процесів. Так, коли дітям давалося завдання узагальнити п'ять абстрактних понять, вони не справлялися з ним. Завдання уявити і зобразити ті самі поняття у вигляді малюнків ці ж учні виконали успішно, що свідчить про те, що імажинативна діяльність часто здійснює дещо більший вплив на навчання дітей, ніж мислительна.

Наведемо ще приклади з нашого дослідження про перевагу уяви над іншими когнітивними процесами. Дітям читався текст з метою його відтворення, спочатку словесного, а потім – у вигляді малюнків. 56% учнів краще виконали друге завдання, що свідчить про більш високий рівень розвитку уяви дітей, ніж пам'яті та мислення. Дійсно, зображувальна діяльність доступніша і цікавіша дітям, ніж письмо, читання. Уява проявляється не тільки в малюванні. Складання речень, задач, оповідань на задану тему, розповідей за сюжетними картинками – все це продукти діяльності фантазії. Тому процеси навчання і виховання дітей доцільно здійснювати, використовуючи наявну в дітей уяву та розвиваючи її. Наприклад, при вивченні оповідання "Вовк та козенята" перш, ніж запитати у дітей, про що йдеться в цій розповіді, можна запропонувати дітям уявити собі хатку в густому лісі, дійових осіб історії (козу, вовка, козенят), намалювати їх. Діти охоче дофантазують всі інші деталі, правильно підберуть колір. Ще цікавіше розіграти це оповідання в ролях: діти копіюватимуть і голос, і інтонацію, і міміку дійових осіб. Все це приведе до кращого розуміння змісту оповідання, до зацікавлення в його вивченні, запам'ятовуванні його. Таким чином, фантазія здійснює вплив на навчальну діяльність і опосередковано, через інші пізнавальні процеси (пам'ять, мислення тощо) на мотиваційну й емоційно-вольову сфери діяльності.

Уява є важливим явищем в обох своїх проявах – як репродуктивна, так і творча. Учбова, ігрова та трудова діяльність вимагають розвитку як

одного, так і іншого виду імажинативних дій. Наприклад, коли дитина малює, вона зображує: а) те, що вона сприймала; б) те, що існує, але вона ніколи не сприймала; в) те, що існує тільки в дитячій фантазії. Але, безумовно, творча уява – більш важлива для навчальної діяльності, оскільки вона є основою всякої творчої діяльності [4].

В процесі дослідження уяви учнів нами було виділено три рівні її розвитку, в залежності від того, як діти виконували завдання, що констатують прояви їх уяви: I – високий рівень розвитку, II – середній, III – низький рівень розвитку уяви.

36% учнів на початку навчання в перших класах мали високий рівень розвитку уяви. Середній рівень мали 38% учнів і у 26% дітей уява розвинута слабо. В кінці навчання в першому класі ці показники зростають: I рівень – 47%; II – 38,5; III – 15,5%.

Позитивні зрушення у розвитку уяви можна пояснити тим, що в навчанні використовувалися проблемні, евристичні методи, малювання на вільну тему, зображувальні прийоми (метафори, епітети, порівняння), ігрові ситуації та ін.

На початку навчання другокласників суттєвих змін у розвитку фантазії не відбувається: I рівень розвитку – 47,5%, II – 39%, III – 14,5%.

В кінці другого класу помічається піднесення розвитку фантазії дітей: I – 58%, II – 28%, III – 14%.

Ці дані ще раз підтвердили закон залежності уяви від досвіду людини.

Суттєві зміни відбуваються і в розвитку різних елементів в діяльності уяви. 56,4% учнів на початку навчання в першокласників краще виконували дії, пов'язані з репродуктивною уявою, ніж з творчою. Інші 44,6% учнів не зовсім вірно виконували такі завдання як складання оповідань та малювання на задану тему та інші задачі, які вимагали імажинативних дій, пов'язаних з творчою уявою. Відтворюючі дії вони виконували значно краще. Так, деякі обстежувані добре зображують малюнок до оповідання, але завдання намалювати неіснуючий предмет вони не виконують. Цей приклад ілюструє домінування репродуктивних образів уяви над образами творчої уяви.

На кінець навчання у першому класі більшість учнів (52%) мали вищий рівень розвитку творчої уяви, ніж репродуктивної. За останніми даними експерименту (кінець II класу) показник розвитку творчої уяви переважає у 48% учнів. Цей результат, безумовно, вищий, порівняно з результатом першого дослідження (44,6%), але знизився в порівнянні з показником розвитку творчої уяви дітей в середині експерименту.

У деяких учнів, навпаки, розвиток уяви відбувається пропорційно їх загальному розвитку. Так, 4% обстежуваних на першому етапі дослідження зовсім не могли скласти казку за сюжетною картиною, словесно описати малюнок. У кінці ж I-го класу вони добре виконали аналогічне завдання.

Заниження середнього значення розвитку творчої фантазії учнів пояснюється тим, що вони намагаються заучувати навчальний матеріал, не уявляючи собі того, що вони вчать, по шаблону.

Для збільшення впливу уяви на навчання учнів I-II класів вчителі використовують на заняттях пошукові, проблемні методи, образну термінологію. Викликаючи довільну діяльність уяви, вчитель дає дітям різноманітні творчі завдання, підбираючи їх у відповідності до теми уроку.

Велике значення має емоційна насиченість мови викладача, його мовна майстерність. Оскільки розвиток уяви неоднаковий у всіх дітей, що пов'язано з індивідуальними психічними особливостями, доцільно мати індивідуальний підхід до кожного учня.

Використана література:

1. Балацька Л. К. Розвиток уяви в молодших школярів / Л. К. Балацька. – К. : Рад. Школа, 1969. – С. 152.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психол. очерк. / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1967. – С. 93.
3. Игнатьев Е. И. О некоторых особенностях изучения представлений и воображения / Е. И. Игнатьев // Известия АПН РСФСР. – 1956. – № 76. – С. 3-17.
4. Скрипченко О. В. Деякі тенденції у розвитку фантазії учнів / О. В. Скрипченко // Початкова школа. – 1975. – № 7. – С. 7-11.
5. Скрипченко О. В. Психічний розвиток учнів / О. В. Скрипченко. – К. : Рад. Школа, 1974. – 103 с.
6. Дудецький О. Я. Теоретичні основи уяви / О. Я. Дудецький. – Смоленськ, 2004.
7. Дяченко О. М. Уява дошкільника / О. М. Дяченко. – М., 2008.
8. Кирилова Р. О. Реалістичні тенденції уяви дітей / Р. О. Кирилова // Д. вих. – 2001. – № 12.
9. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-7 р. / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. – Тернопіль: "Богдан", 1998. – 88 с.

References:

1. Balatska L. K. Rozvytok uiauy v molodshykh shkoliariv / L. K. Balatska. – K. : Rad. Shkola, 1969. – S. 152.
2. Vygotskiy L. S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. Psikhol. Ocherk. / L. S. Vygotskiy. – M. : Prosveshchenie, 1967. – S. 93.
3. Ignatev Ye. I. O nekotorykh osobennostyakh izucheniya predstavleniy i voobrazheniya / Ye. I. Ignatev // Izvestiya APN RSFSR. – 1956. – № 76. – S. 3-17.
4. Skrypchenko O. V. Deiaki tendentsii u rozvytku fantazii uchniv / O. V. Skrypchenko // Pochatkova shkola. – 1975. – № 7. – S. 7-11.
5. Skrypchenko O. V. Psykhichnyi rozvytok uchniv / O. V. Skrypchenko. – K. : Rad. Shkola, 1974. – 103 s.
6. Dudetskiy O. Ya. Teoretychni osnovy uiauy / O. Ya. Dudetskiy. – Smolensk, 2004.
7. Diachenko O. M. Ujava doshkilnyka / O. M. Diachenko. – M., 2008.
8. Kyrylova R. O. Realistychni tendentsii uiauy ditei / R. O. Kyrylova // D. Vykh. – 2001. – № 12.
9. Bartashnikova I. A., Bartashnikov O. O. Rozvytok uiauy ta tvorchykh zbidnostei u ditei 5-7 r. / I. A. Bartashnikova, O. O. Bartashnikov. – Ternopil: "Bohdan", 1998. – 88 s.

ЯСТРЕМСЬКА Н. В. Развитие воображения учащихся первых и вторых классов.

Статья посвящена теоретическому и эмпирическому исследованию развития воображения учащихся I-II классов общеобразовательной школы. Доказана зависимость

развития воображения учащихся I-II классов от их жизненного опыта, от развития других психических функций, а также от методов обучения и воспитания. В статье показаны примеры по исследованию о превосходстве воображения над другими когнитивными процессами. Сделано психологический анализ результатов проведенного исследования воображения и выявлены особенности ее развития у учащихся I-II классов. В процессе исследования воображения учеников автором было выделено три уровня ее развития. Автором был выявлен уровень и факторы развития воображения у учащихся младших классов.

Ключевые слова: воображение, репродуктивное и творческое воображение, имажинативные действия.

YASTREMSKA N. V. The development of imagination in pupils first and second classes.

The article is devoted to the theoretical research of the imagination of students of the I-II classes of secondary school. The dependence of the development of the imagination of those students on their life experience, development of their mental processes, the methods of bringing up and education is proved. The psychological analyze of results of the research is done and the peculiarities of the development of the imagination of students are revealed.

Keywords: imagination, reproductive and creative imagination, imaginative action.